

ІЗ ОПОВІДАНЬ ВЯЧЕСЛАВА ПОТАПЕНКА.

I. На нові гнізда.

Село. Починаєть ся весна. Де-не-де лежить ще сніг. По улицях болото. Далеко на селі дівчата співвають „веснянки“ ..

У старого козака Максима Квача людей мало не повнісенський двір. Хапане весіле, чи що? Ба ні — музики не чути! — Ховають кого? Попа не видко! Що-ж трапилось?... Переселенці! ідуть козаки на нові гнізда! Сини Максима кидають батька, матір, кидають своє кубло, та ідуть на Амур за шматком хліба. Ось уже й воза підмазує старий, і коні годують ся, сини-переселенці і скрині виносять, та всякий дрібязок. Люде обступили старого Москаля. Москаль з Григорєвським хрестом на грудях; лівий рукав шинелі бовтаєть ся, бо у ньому нема руки; у правій руці ціпок; права нога тільки по коліно, а від коліна деревляна, стельмах зробив її за пів карбованця. Добра нога, терпляча; її тепер не то кулею бий, а й сокирою рубай, Москаля не заболить. Зроблена вона тесаком та гиблем. На ніч Москаль скидає її, на день знову чіпляє — слухняна нога! Григорєвський хрест не цяцька, не дармо Москаля величають „кавалером“. Хоч його і покалічено, а про те „кавалер“, а се чоловікови не аби-що. Він по вік дістає кілька карбованців на рік. У церкву увійде „кавалер“ — всі розступають ся, дорогу дають йому. „Кавалер“ стоїть по переду поруч з панами. Що року на

Григорія Побідоносця каліка-кавалер їде до Петербурга, обідає у дворці в купі з другими Москалями - кавалерами. Він до труни мати-ме що їсти, і йому не треба пхати ся до Амуру за шматком хліба. Правда, що його родина бідує, бо який з каліки робітник? Ну, щож робити, усіх не нагодуєш!...

— Еге — балакає Москаль — Амур сторона далека. Тепер, скажім, до залізничі десять верст, від залізничі до Одеси города верстов з тисяч, а відтіля на кораблі морем-океаном їхати треба більше ніж два місяці. Через те й начальство не пускає старих та хорих їхати, бо не витримують — помруть на мори! А начальству непотрібні видатки. Його старого вези, він поїдає казенний харч, а там дивись — помер! Бери його за ноги, та й кидай у море. Одно, значить, „сумнительство“ для себе, а казні видатки і неспокій!...

— Так, так — потакує старий чоловік слухач. — Якийсь Василь здохне, а через нього начальству клопіт! — Старий балакає остро, а сам хоч би усьміхнув ся.

— Ну, дідусь що скажуть, то наче рублем притягнуть.

— А бодай вас, діду, по вік слухати! — озиваються слухачі сьміючись.

— А хіба й не так! — каже знову дід, удаючи з себе ніби його розсердили. — Ще чого забажалось! Хліба!? Каменюки не хочете?! За що вас годувати хлібом? Може за те, що у вас одна на тілі шкура! Ач, яке велике сьвято?! Ондечки пани їдять, та й то не хліб, а якісь булки, що може й собака не схоче їх їсти, а вони бідолахи їдять, нічого не зробиш, а у панів не одна, а скільки шкур? Яку схоче, таку й натягне на себе.

Всі регочуть ся.

— „Парнишка“ — каже Москаль до парубка — а полізь-но ти у мою ліву кишеню, витягни ріжок з чемерицею, нехай я понюхаю, щоб дома не журились.

Парубок виймає. Москаль запускає пучки у табаку і набиває свій ніс.

— Добра се нагорода — хрест — бубонить дід. — Але як би можна своєю рукою виймати з кишені ріжка, було би ще красше.

Але Москаль не чує, він знову товче своє про Амур-ріку.

— Що й казати: — перебиває якийсь господар — у Максима два сини, та дві невістки, та четверо внучат, та одно у колиці, та своя стара, та сам — усіх одинайцять ротів, а землі три десятини, та городу округ — не розтанцюєш ся! Ну й недостача хліба, і йди шукати його по Амурах, та по Сибірах.

— А на що вони плодять ся, як свині?! — не вгамовуєть ся дід. — Ач, завели панські звичаї: щоб і жінка у нього була і діти, може хочеш і на подушці спати? Памятай, що ти худоба! А худобі що? Стійло, от і все! А то доживуть ся до того, що ні ікони, ні ножа, ні помолити ся, ні зарізати ся! Не аби-чого і захотів — хліба! А пареної полови не хочеш? Не здохнеш! У Росії ще ніхто не вмер без хліба, а як помирають, то не від хліба, а з голоду!...

Слухачі аж пиренули від дідової балачки.

— Воно як подумаєш гарненько — каже Москаль — то виходить так, що все одно, чи Росія, чи Сибір.

— Се так! — згоджуєть ся дід.

— А може там красше, ніж у нас?

— Мабуть, коли люде йдуть туди.

— Може тут Сибір?

— Може!

— І тут земля і там земля; виходить усе одно — каже Москаль.

— Звичайно — відповідає дід — звичайно однаково, от приміром у вас, „господа служба“, дві ноги: одна нога, що Бог дав, а друга, що стельмах зробив, а вони однакові, бо все одно, що тіло, що дубина.

Москаль соромить ся. Слухачі від сьміху кусають губи, але не хотять сьміяти ся, щоб не зобидити Москаля. А дід хоч би вусом рушив.

— Се ваша правда, свате... Не хотів би я сього хреста. А дай мені мою руку, та ногу! Я-б у ноги вклонився!

— А до Амуру пішли-б?

— Побіг би! Бо тут жити гірко! Земля скрізь панська. Наділу не прирізують, а люде плодять ся. Одно слово: погибіль козаковн!...

— Отсе то правда! — озивають ся всі слухачі.

— Як мені, — каже дід — то не треба прирізувати землі, нехай відріжуть тільки місце, а я своєї понавожу.

— Тепер скажемо про Максима Квача і його бабу. От бідні! Вже вони ніколи не побачать своїх дітей, все одно як ховають! Е-ех, як би мені рука, та нога! — Москаль махнув безнадійно правою рукою і пошкандибав у хату. Його слухачі розходять ся по дворі.

Старий дивить ся у слід покаліченого кавалера. „Нещасний!“ — каже він зітхаючи. У дворі галас: стоять вози, розкидана солома. У сараї реве корова. Свині ходять... Ось рушає з двору віз; се сусід везе збіже переселенців до залізниці. У дворі всі стоять мовчки. Всяк думає, що се він їде до Амуру, що се вже й його скриню повезли. Якійсь сум обгорнув усіх. Чути зітхання... У кутку дворища лежить Рябко і гризе костомаху. Сорока умости-лась на свиню зверху, їде на ній по дворищу і дзюбає її у спину, мов поганяє... Галка похочає по паркані і зазирає на кістку... Рябко гарчить...

Двері у хату раз по-раз відчиняють ся. Люде то входять, то виходять... На дворі ще холодно, якась мрака, хоч і сонце світить, але мало ще гріє... Із стріхи вода крапле; у дворі теж болото. Приспа мокра, нема на чім і сісти... Невеселий малюнок!...

У хаті теж галас. Стара мати нишком втирає слюзи, та пораєть ся з невістками та бабами біля печі. Два сини, мов орли, високі, здорові, чорновусі, кучеряві — пакують ся. Батько їх, сивенький чоловік, допомагає їм. Лице його усе в зморщках, вуса висять, чуприна розвіяна. У запічку діти гріють ся. У колисці дитина кричить. Люде хто стоїть, хто сидить, мовчать, та инколи важко зітхають. У хаті тхне парю, дьогтем та кожухами. Пара пливе

серпанком до печи, а там у-раз летить у комин... Долі мокра солома. Баби крутять з неї віхті, та пхають у ніч. Сонце заглядає у вікна і кидає свій промінь на солому і деревляну ногу кавалера. Тут теж невеселий малюнок!...

В хаті попорядковано. Долівка підметена, стіл покритий білою скатертю. На столі по звичаю лежить хліб, а на ньому дрібок соли. Перед образом чадить воскова свічка. Всі дожидають „батьюшку“... Ось він приїхав з паламарем. Вони увійшли в хату. Батьюшка перехрестився, поблагословив людей — всі підходять і цілують йому руку. Він одягається у свій одяг, що виняв з хустки паламар. Паламар поклав з печи жару у кадильницю, роздмухав його, кинув у нього дрібок ялівцю. Димок закурився і розлягся по хаті. Всі люди стоять богобійно. Батько розіслав долі ряднину, батьюшка став на неї перед образом, а позад паламар, та Москаль, а за ними родина і люди.

— Миром Господу помолимся! — засьпівав батьюшка тонесеньким голосом.

— Господи помилуй! — озвались сьпіваки: паламар басом і Москаль підбаском. Всі почали молити ся. Родина стояла на вколішках. Невістки хлипали, але мати не плакала; вона богобійно дивилась на розпнятого Христа. Лице у неї було спокійне, а з очей самі по собі текли слюзи і їх краплі під промінєм сонця блищали самосьвітними каменями. У хаті душно... Два сини-переселенці шептали за батьюшкою молитви; їх чола поупрівали.

— Ще молимось за від'їзжих! — сьпівав піп. Всі перехрестились. Баби почали плакати в голос. Мати-ж очевидячки кріпилась, не плакала; вона, зложивши руки на грудях, дивилась на образи все нерухомо. Батько стояв понуро, але також спокійно і вслухував ся у Божі слова. Лице його мов заохололо, тільки зморщили на чолі, що поміж бровами, стали виразніщі... Батьюшка скінчив молитви, взяв кропило, покропив по хаті, поблагословив людей і сказав своє слово до переселенців. Молебєн скінчив ся. Батьюшку посаджено на покуті за стіл, а паламаря на другім кінці стола. Родина та люди стояли, ніхто не сїдав. Баби подавали страву на стіл. Батько частував ба-

тюшку та паламаря. Попоївши, батюшка помолився, подякував господарям за хліб за сіль і почав збиратись до дому. Старий батько сунув йому щось у руку і паламареві також. Стара винесла дві паляниці, шматок сала, та ковбасу і все те поклала у віз, куди посідали батюшка з паламарем. Візок рушив...

За стіл сіли тепер родина і люде.

— Ви глядіть — казала тихесенько мати до невісток, а казала так, щоб ніхто не чув — не плачте, а то старого стрівожите, а він у мене хорий. Пожалуйте його!...

— Ви глядіть — казав також потайно батько до синів — ані сльози! Дорогою вже поплачете, а тепер ані краплі, бо мою стару стрівожите, а вона у мене слабенька. Пожалійте свою неню!...

Обідали всі мовчки. Ніхто не балакав. Тільки ложки стукали о подумьски. Старий батько підніс уже по третій чарці, але і горілка не розвязувала язиків.

— Та що се? В труну кого кладемо, чи що, що всі мовчимо?! — сказав батько.

— Хай Бог боронить! — озвався Москаль. — Чого-ж сумувати! Мабуть на Амурі красше, коли туди люди переселяються. Там теж земля християнська! Ех, як би мені рука та нога, я-б там давно вже був би!...

— Хіба вам тут зле? — спитався дід. — Ви-ж на хреста дістаєте гроші!

— Що я дістаю!... А у мене діти. Робити не можу, каліка! Спасибі людям: не женуть з хати. Де весіле, де похорон, де яка okazія — я вже й там. Чи псалтиря прочитаю, чи що — так і годуюсь!... А дайте мені руку та ногу! — Москаль важко зітхнув, махнув правицею і крикнув: — Давайте, свате, ще чарку, щоб тут-тут біля серця заніміло!...

— Ви, тату — казали сини — вже сами не орить, бо ви вже старі, вам важко, а землю віддавайте з половини. А инколи ми пришемо з Амуру якого карбованця, то як небудь проживате з матір'ю.

— Батькови вашому з хвостом! — крикнув батько. — Я старий?! Я?! Ха-ха-ха! От так ушкварили! І лікар ваш дурний, та й ви з ним! Лікар теж саме казав, що ми

старі, що не доїдемо до Амуру, що дорогою помremo і через те нас не пустили з вами їхати! Ану, лікарю, виходь против мене, поборемось! Чи сей старий не кине тебе об землю, як каменем! Я старий?!... Чи не думаєте ви, що я з матір'ю за вами будемо побивати ся? А не діждете! Та мені ваша мати приведе ще синів-орлів! З такими вусами, як у правдивого Запорожця! Приведе таких козаків, що ви їм і в підметки будете негодящі! Правда, старенька?!...

— А вже-ж! — відповіла мати, та й в голос зареготалась, удаючи з себе веселу.

— Ага!? А що!? — теж удаючи з себе веселого, кричав батько. — Начхав я на ваш Амур!... Яке добро, подумаєш!... Там, кажуть, бабів мало, ще якийсь одноокий Китаєць украв би мою стареньку. Ха-ха-ха!

Для вподоби старому зареготали ся всі враз, та й змовкли. Знову сум обгорнув усіх. У кожного на серці мов коти скребли...

Після обіду приїхали сусіди — відвезти переселенців до залізничі. Ось уже все повиносили на вози. Настав час прощання!... Остатнього прощання! Остатнього цілування!...

Нараз зробилось тихо у хаті, як у могилі. Ніхто не пускав ані пари з рота. Батько зняв ікону. Підійшли переселенці і стали перед ним навколїшки. Батько їх поблагословив і сказав своє слово:

— Живіть, сини мої любі, у добрій злагоді! Держіть ся вкупі, не міняйте своєї віри і не кидайте звичаїв батьків та дідів наших! Дай Боже, щоб наша Україна запанувала на Амурі!... З сусідами не сваріть ся, жінок своїх жалуйте, але волі їм не давайте. Памятайте: „Люби як душу, а труси, як грушу!“... Горілку, діти, пийте, та розуму не пропивайте! А ви, жінки, слухайте своїх чоловіків, доглядайте господа, та дітей більш нарождайте. Дасть Бог діти, дасть Бог і на діти!...

Батько всіх перецілував.

— А тепер ідіть до матери, хай вона вас поблагословить. Неньчина молитва до самісенського Бога доходить.

Батько передав ікону матери, що стояла з ним поруч. Почала мати благословити, але нї сльозинки, наче вона їх випровожала не на Амур на віки, а в поле. Всї люде плакали. У синів заблищали на віях сльози, ще хвиля, і вони розревілись би, але батько зирнув на них очима, сердито старий глянув — сини зрозуміли сей погляд і задушили у горлі сльози...

— А тепер по старому звичаю треба всім сісти, щоб усе добро сідало! — сказав батько і сів. Всї теж посідали, а через хвилину разом устали.

Переселенці ще раз перехрестились до ікон і почали виходити на двір. Остатній раз переступили поріг своєї хати... Чи доведеться коли знову тут бувати?...

Ось діти вже посідали на вози. Батько глянув на них, а у самого мов би серце відірвалось, похолело і сльоза покотилась йому по щоці, але старий так стиснув зубами губу, що кров закипілась. Мати стояла бліда, але спокійна, водила по всіх очима, мов би не розуміючи, що се діється? Куди її діти їдуть і чого так багато людей у дворі? Всї се запримітили, що з старою щось діється непевне, і лякались, щоб вона розуму не втратила.

— Хоч би заплакала! — думав старий. — Лекше-б їй було, а то чого доброго не витримає сердешна сього лиха.

Мати підійшла до синів. Все нараз стихло. Баби, що плакали, так і обмерли. Всякий дожидає чогось злого. Мати якось чудно обвела їх очима і покірливо, мов дитина, усміхнулася...

— Так отсе ви вже й їдете? — спиталась вона — Куди?

— Як куди? — спитався старший син перелякано. — Адже-ж ви, мамо, знаєте, що ми їдемо на Амур...

Як вовчиця кинулась мати і ухопилась за колесо. — Ай! — крикнула вона несамовито, та так крикнула, що, здавалось, не сила чоловіка так крикнути. Мов щось ухопило кожного за серце від такого крику. Всї люде у дворі заплакали. Батько кинувся до старої і відтяг її від колеса.

— Не дам! Не дам! Се кров моя! Не пущу! — несамовито голосила стара на все село, та рвала на собі сиве волосє й одежину.

Вози рушили, а мати мов горлиця билась об землю, пускаючи з рота піну, аж поки не стеряла силу і простяглась мов мертва. Старий з Москалем та людьми внесли її у хату і поклали на полу. Довго мати не приходила до памяти. Аж ось вона підвелась і попросила пити. Нанівшись води, вона оглянула свою хату.

— Се тепер не хата, се пустка! — казала вона — се домовина і в ній два мерці: мій старий і я...

І весь день мати лежала на полу та стогнала. Старий сидів задумано і не випускав люльки з рота. Нераз сльози підступали йому до горла, але він гриз цибуха, що аж зуби скреготали, та все кріпився. Москаль теж сидів мовчки над фляшкою з горілкою і заливав своє горе, але й горілка нічого йому не помагала. Думав, багато дечого думав каліка. Хата мов справді домовина. Ось уліз у хату Рябко, потяг з лави шматок хліба і знову пійшов у двері — ніхто його не бачить, ніхто не чує. Двері трохи відчинені, у хаті вже холодно. Всім байдуже! Їх у жар кидає від думок.

Вже стемніло. Цьвіркун виліз зпід печи — цьвіркнув раз, у друге. Поліз на лаву, а далі на стіл, а з столу побіг по руці батька — старий не чує, так замислився. Мати встала і хитаючись засьвітила сьвічку і почала подавати вечерю. Ось вона, як і колись, поклала на стіл цілу купу ложок. Москаль встав, відділив три ложки і зіставив їх на столі, а остатні поніс до мисника. Старі глянули на сі три ложки. Мати заревла і кинулась головою у подушки на піл, а старий, як опарений вибіг на двір. Він упав на віз, на котрому сусід возив до залізниці його синів і заривав, як маленька дитина, але сі козачі сльози бачив один темний весняний вечір і ніхто більше!...

— Вгамуйтеся, пані-матко! — заспокоював каліка стару. — Се ще не горе, а ось горе, що перед вами стоїть — се я! Я був колись людиною, я тепер я що? —

каліка, а все-ж не гнівлю Бога, не нарікаю і не плачу, бо гріх побивати ся.

Стара трохи заспокоюєть ся...

Північ... У хаті темно... На полу лежить стара, на печі старий, на лаві Москаль... Біля него долі валяєть ся його деревляна нога... Тихо, навіть і цввіркун заснув...

— Старий!... Ти спиш? — питає стара. — Спиш?...

Тихо...

Старий не спить, але мовчить, щоб стара подумала, що він не думає, а спить, і тим сама заспокоїть ся...

Проходить пів години.

— Стара, ти спиш? — питає з печи старий. — Спиш?...

Тихо...

Стара мовчить, але не спить і тим хоче виявити старому, що вона не думає, а спокійно спить. — Се його заспокоїть — думає хора стара і він засне...

Москаль все те чує, але хоче старим показати, що він — не думає, а спить спокійно. Се їх обох заспокоїть, мислить каліка і починає хроніти. — Ех, як би мені рука та нога! — бурмоче Москаль ніби крізь сон.

Місяць плив по небі і допливши до хати осиротілих зацікавив ся, глянув у вікно і зрозумівши сю сьвяту дож уєміхнув ся, але як побачив долі деревляну Москалеву ногу, прожогом заховав ся за хмару. Мабуть він перелякав ся чоловічого звірства!...

II. Чарівниця.

(Оповіданє мого дїда.)

Козачки Марисї я зовсїм не знав, але про те богато дечого чував про неї. Старі люде казали, що вона божевільна, подруги величали її „козир-дівка, вогонь-козачка“, а парубки дали їй прїзвище „чарівниця“.

— Там така дівчина — казали вони — пісню скласти, засьміяти кого небудь, прїзвище притулити коза-

кови — се діло Марисі. На гулянці всіх перещебече, всякому рота затулить, а піjde у танець — так повірте, столітній дід не витримає — піjde садить гонака. — Одно слово: чарівниця та й годі!...

— А багато вона вашому братови позадурювала гóлови? — спитавсь я у парубків.

— І не питайте, паничу! Всі до неї нападом, мокрим рядном прилипають!... Раз-у-раз за неї бють ся наші козак. Так і зорять, як тільки чарівниця на вулицю — так за нею ціла юрба нашого брата. Летять як метелки на вогонь!...

— А вона-ж що?

— Байдужісенко, регочеть ся над дурнями, та знай дужче причаровує. Там, як би ви побачили одні очі чого варті!... Здаєть ся, рідного батька проміняв би за них! Як зорі блищать!... А бровенята? Чорт їх бачив, де і хто їх малював такі!...

Козак, що казав мені се про Марисю, при сїм плюнув з пересердя і махнув рукою. — Хай мене грім уба на сьому місці, коли брешу! — казав він. — І скрізь вона перед веде!... Почне жати, не доженеш. А страху у неї ані крапельиночки! Нашу ріку ніхто човном не перепливе, хіба тільки один Ілько козак. Є у нас такий приблуда, що й самісенького чорта окульбачить, такий відважний!... На нашій ріці як раз по середині страшенна течія і крутінь — ну се ще не біда, але там як з води виросла величезна скеля — стоїть вона як ніж рубом проти течії. Кажуть люде, що під скелею сидить дід-водяник і збиває таку крутінь. Як би понесло на скелю човна, не вспів би вилятись або перехреститись, пішов би водяникови на сніданє — а чарівниця весла в руки і вже на тім березі. Тільки й чуєш, як розлягаєть ся її чарівний сьпів... А сьпівает!... Вам, паничу, не доводило ся чути?...

— Ні!

— Красше й не слухайте!...

— Чому?

— Причарує!...

Я засьміяв ся.

— Еге, сьмійтесь, коли-б не довелося плакати!

— Хіба і так буває?

— А тож! Як би не шкода була, задушив би як га-
дюку!

— А то шкода?

Козак усьміхнувся. — Красива, рука не підіймається!
А то-б не побоявся гріха!

— На щож душити?

— На що? Чудні ви, паничу!... Кажу вам, що вона
як та крутінь, позакручувала всім голови. І де воно узя-
лось на наше безголове?

— Хто воно?

Козак розсердився. — Та кажу-ж: воно — чарівниця
така!...

— Хіба вона не тутешня?

— Зпонад Дніпра. Як вона каже, з якогось то ко-
зацького шляху. Вже два роки, як тут вона живе з ста-
рим батьком. Там такий рибалка, здається, усю рибу ви-
ловить у ріці. У нього і свій човен є.

Козак нахилився до мого вуха і зі страхом, та-
ємно сказав мені: — Щоб ви знали, паничу, у нас
на селі є така баба Горпина, що всі чари знає, про се-
усе село знає, так вона божилася, що у Мариськи є хвос-
тик, бо вона чарівниця. От, ей Богу, правда!

— А ти й віриш?

— А тож!

— Брехня! Плюнь ти своїй Горпині межі очі!

— Так по вашому і відьом нема на світі?!...

— Нема.

— Пропаций же ви чоловік, коли так! А ще й ка-
жуть про вас люде, що ви науку вчили; аж бачу, що ви
нічого не знаєте. — Козак почесав потилицю, махнув
безнадійно рукою і відійшов від мене.

Оповідання про чарівницю зацікавили мене і я рад
був з нею побачитись та побалакати.

Якось о півночі прийшла мені охота пійти на ріку
погуляти. Я пішов. Ніч була зоряна та ясна, така ясна,
як там кажуть: хоч голки збирай... Село спало... Скрізь
тихо...

Пройшовши село, йду стежкою до берега, коли чую : хтось тихесенько сьпіває. Я зупинив ся. Не далеко від мене сиділа над кручею дівчина — я догадав ся, що се мабуть і є чарівниця. Вона так замислилась, що, здавалось, нічого не примічала навкруги себе. Я як злодій — крадькома наближаюсь до неї. Осока бє мене по лицю, якийсь бурян чіпляєть ся мене, коле мене в руки, але я йду вперед. Зовсім наблизившись, я заховав ся за вербу і почав придивлятись дівчині. Вона була не більше, як на три кроки від мене. Я чув її подих. Як ось вона повернула голову у мій бік. Місячний промінь упав на її лице, а я прикипів очима. Справді се була чарівна краса, се була пишна квітка українського садку, се була роскішна стеблина вільного українського степу. Але у сій красі було щось справді чарівне, виявлялась якась то сила таємного царства. Чорні як уголь очі горіли якимсь пекельним огнем і сяли діамантовим сьвітлом зпід густих вій. Чоло її високе, лице повновиде, рум'яне. Ніс трохи грецький, як обточений, прямий; вигляд відкритий, вільний — що твоя цариця. Козачка важко зітхнула і відкинула трохи позад себе голову. Вона заложила за неї голі по лікті руки, ніби піддержуючи свою важку косу, що перекинулась через її кругленьке плече, високі груди, і чорною гадюкою падала на вишивану сразументами червону плахту. Поверх вишитої, мережаної сорочки була одягнена кубова корсетка. На чолі не було вінка, але у гладко причесане волосє була заткнута якась квітка. Марися здавалась мені якоюсь то русалкою, що виплила отсе зараз зо свого водяного царства на берег, щоби погрітись проти місяця; вона тепер дивилась на нього і щось то думала. Я теж глянув на срібне коло, але не побачив там нічого цікавого. Все одно і те саме: „брат брата усе держав на вилах“. За рікою десь далеко сьпівав парубок. Марися провела долонею по чолі, наче розгонюючи той сум, що обгорнув її голову і слюзи затремтіли на її віях. В сю хвилину під моєю ногою хруснула гиячка. Як дика кізочка здрігнулась козачка, випрямила гнучкий стан, стояла вже гордовито, мов когось то дожидаючи і дивилась на мою вербу.

— Любий, ти? — спитала вона і зробила крок у мою сторону. Я вийшов зза верби.

— Доброї ночі! — сказав я.

— Здорові були! — відповіла козачка і засоромилась; вона опустила очі, та перебирала червоні стрічки, що були на кінці коси.

— Чого так пізно сидиш?

— Так собі.

— Може кого дожидаєш?

— Та нікого-ж, як вас! — Вона весело засьміялась і той сьміх як срібний дзвоник луною понісся по зеркалі ріки. Соромливість в мить счезла з її лиця, і я бачив перед собою ту чарівницю, про котру мені розповідав козак.

— А може кого другого піджидала?

— Може.

— А чого ти плакала?

— Ха-ха-ха! Води в ріці мало, я й підлила слізми... Дурні слізи по дурному й ллють ся!

— А я було подумав, що за мною зтужилась! — шуткував я.

— Як би так, то не дожидалась би, сама-б до вас прибігла.

— Справді?

— Та справді-ж у решеті дірки. Так би у двері і вскочила, а як що, то і в вікно. Я маленька, пролізу, а воно у вас що вечера відчинене.

— А ти по чім знаєш?

— Пхе! я нераз стояла під віконницею, та слухала, як ви співали та грали на бандурі.

— Он воно що!... І тобі подобається мій спів?

— Як би не до вподоби, не ходила-б під вікно. Якось чую, ви граєте нашу пісню, козацьку, мою любиму, а я відломила бузку, та й кинула вам у кімнату на стіл.

— Пригадую! Тільки я думав, що то вітер.

— Що вітер, що я — одно й те саме!

По троха ми розбалакалися і посідали на березі.

— Ти не боїшся зо мною сидіти?

— Хіба ви кусаетесь? — сьміючись спитала Марися.

— Щоби, буває, люде не почали чого плескати...

— Про мене чи про вас?

— Звісно, про тебе.

— Не полохлива! Хай дивлять ся, та губи кусають.

— А все-ж таки!...

— Не їла душа чіснику...

— Може-б і з'їла, та боїш ся свого старого батька.

На се Марися жартобливо стиха засьпівала:

„Ой, ти старий бухи, бухи,
я молода — хи-хи-хи!
Ой, ти старий дідуга,
ізігнув ся, як дуга,
а я молоденька
гуляти раденька!“ —

Мені здавалось, що Марисина веселість була примушеною.

— Що ви читаете що вечера? — спиталась вона.

— Книжки.

— Про що-ж вони пишуть?

— Про коханє — шуткував я.

— Про коханє?

— Еге.

— Розкажіть мені, будьте ласкаві, що небудь про коханє з книжок, розкажіть!...

Я почав оповідати їй одну повість, що отсе сьвіжо прочитав. Марися жадно слухала. Очи її займали ся огнем все більше, та більше. Іноді вона зітхала. — „Як тільки вона його покохала“, розказував я...

— Стривайте, стривайте! За що-ж вона його так горяче покохала?

— За те, що він був добрий, тихий, покірливий хлопець.

— Брехня! Се книжки повигадували отаке. За що такого кохати? Чи не за те, що слину пускає через губу? — І при сїм Марися отруйно усьміхнулась.

— А кого-б ти покохала?

— Козака! — горячо сказала вона — високого, вродливого з чорним вусом. Сяде на коня — орел! Щоб, що є духу, розігнав свого коня, налетів на мене, ухопив мене на своє сіделечко і щоб щільно, щільно притулив до себе, щоб аж в очах потемніло, щоби спалив мене своїм поглядом, щоб я залилась, задушилась жагою кохання.

Марися аж тремтіла від жару. В кождім її русі виявлялось, що у неї кипіла в жилах козача кров, жерелом було ся жите. Але ось вона глянула у той бік ріки, де за скелею далеко ріс очерет, і очі її згасли, вона важко позіхнула.

— Не вірте мені, паничу! Я... так собі... Не дармо мене звуть чарівницею... Я все плету дурощі!...

Марися на хвилину замовкла, задумалась — потім раптом підскочила.

— Ходім! — крикнула вона на мене, приказуючи, і вхопила мене за руку. — Ходім!

— Куди? — спитавсь я перелякано.

— До човна. Чи може і ви боїтесь чарівниці?

Марися, не дожидуючи моєї відповіді, потягла мене до човна, що був не далеко від нас; вона познаходила у траві весла і перша скочила у човен. Я стояв нерухомо. Чи сідати, чи втікти? — думав я. А як вона мене утопить?

— От і полетимо, сьвіта не побачите! — казала вона лаштуючись.

А я стояв, роззявивши рота, не знаючи, що робити, і все дивився на Марисю. Вона мене мов прикувала до себе. Яка-ж вона чарівна, думав я. А як утопить?!

— Злякались, злякались! — сьміяла ся Марися. — Не бійтесь, не перекину. Мені ще моя голова потрібна.

— Я... я... тее... я не бою ся!... бадьорив ся я і сів у човен.

Марися розмахнулась веслами і беріг тікав від нас.

— Де ти вивчилась гребти?

— На Дніпрі. Батько за переправщика були. Я теж їм допомагала. Хороше! Вода несе тебе, як тріску, а ти керуєш веслом і летиш як птиця. Гадюкою повзеш поміж порогами. Пролетів — твоє щастє, загавив ся, черкнув

о камінь — раків годувати-меш, до водяника пійдеш, а він сердитий, а через те сердитий, що він закоханий у царицю Дніпру, а вона на старого і глянути не хоче, а він в одно залицяєть ся. — При сім Марися весело сьміялась. — У сій ріці теж є водяник.

— А він у кого закоханий?

— У мене! Ха-ха-ха! Він, стара собака, мене дожидає.

— Не лай ся, а то ухопить.

— Царицею буду, русалкою! Буду о півночі випливати на беріг. Приходьте, я вас заласкочу, розкажу, що під водою робить ся. Ха-ха-ха!... А гляньте у воду, бачите, як місяць зазирає, як у зеркало. Гарний собі! На Дніпрі хороше, а тут... тут нема справжніх козаків. Куди оком скинеш — все забудовано. Тільки в степу і весело. Степ та небо і в сій безкраєві стоїш ти одна. Ех, тут не те житє, що на Дніпрі. Не звикну я до вас.

— Замуж вийдеш, звикнеш.

— Хіба за водяника! Мій суджений десь ще на припічку кашу їсть.

— Не вірю.

— Ніхто не сватає. Нікому не потрібна — лукавила козачка.

Ми замовкли. Марися гребла. Зпід весел наче сипались дияментові краплі, а позад нас тягнулась сьвітла водяна доріжка. На селі далеко сьпівали півні...

— Ілька знаєте? — спитала Марися.

— Знаю, а що?

— Нічого... Так собі... Теж з Дніпра козак. — Тонка тінь журби пробігла по виду Марисі і вона засьпівала своїм срібним голоском думку про козака. Я заслухав ся. Мені здавалось, що я вже не паннч, а козак рубака, що я пливу по Дніпру, а скеля, що далеко стирчала посеред ріки — ненаситинський поріг, а Марися вже була Марисею Богуславкою...

Пісня скінчила ся.

— Не відкликаєть ся! — промовила стиха Марися і позіхнула.

— Хто не відкликаєть ся?

— Ніхто! Всі сплять. Се не козаки, а веретена.

Ось ми на середині ріки... Течія сказано несла наш човен, Марися зручно здержувала його а про те його сильно несло. Через кілька хвилин я вже бачив против нас скелю; вона вся була залита срібним промінем місяця. За скелею в очереті почулась пісня. Сьпівав якийсь козак мягким тоненьким голосом. Марися здригнулась, побіліла на виду і на сей раз уже не сила була її заховати своє зворушенє, вона обернулась і глянула у той бік. За скелі як раз вплив човен. По голосі я пізнав, що то плив козак Ілько. Так он кого вона дожидала? — подумав я. — А на щож вона мене узяла? Але чую, що наш човен ще скорше несе вода і мене взяв острах.

— А теперенька, паниченьку, добре держить ся! — сказала Марися і підняла до гори весла...

— Ай, ай! — кричав я. — Господи помяни!

Човен несло як перо, що аж дух забивало і несло прямісенько на скелю. Я так і заляк на місці. Шапка полїзла до гори. Холодний піт поляв ся по спині і мені здавалось, що я весь мокрий, що я вже у воді і несусь до водяника на сніданє. А Марися, аж заливалась, так реготалась. Я, хоч мені вже пішло на вісімнайцятий рік — трохи-трохи не розплакав ся, як школяр. Але вже сиджу і не дихаю! Ще хвилинка, і від нас нічого не зостанеть ся. Ось-ось човен повинен ударитись о скелю... Зо мною щось таке зробилось, чую, що я увесь упрів, мокрий. В мить весла шубовстнулись у воду. Не знаю, що зробила Марися, тільки наш човен підкинуло до гори і нами жбурнуло в бік, як тріскою. Човен трохи-трохи не черкнув ся о бік скелі. Марися крутнула правим веслом, човен кинуло від скелі і ми теж трохи не ударились об човен, на котрому плив Ілько. В мить весла наші були вже в човні. Я не вспів опам'ятати ся, як опинив ся в обіймах Марисї. Вона цілувала мене горяче, несамовито... Сї поцілунки аж доскотїли у мене в уєї, коли чую, що Ілько регочеть ся.

— Так його! Так! Ха-ха-ха! — над другим моїм ухом Ільків голос.

А чарівниця знай в-одно цілує мене... Як ось наш човен ударився об щось і я перекинув ся назад і задрав до гори ноги, як ті весла. Марися зареготалась і як кітка скочила з човна. Я теж собі за нею як опарений. Наш човен урізався у беріг у пісок. Я хоч як був переляканий, а таки ухопив Марисю.

— Серденько моє — задихаючись мимрив я — ти мене кохаєш?

— Ха-ха-ха! — реготалась моя чарівниця.

— Бий його! Палюгою! — почув я кілька голосів і хтось оперезав мене кійком по жижках.

— Лови! Ханай! У ріку його!

Три козаки вскочили зза доз і кинулись на мене.

— Та се не Ілько, се панич! — гукнув один із них і всі розбіглись у розтіч. Я підобрав свій жупанець, та на втеки! Забув і про свою чарівницю. Я так біг, як, здається, може бігти тільки заяць, коли за ним женуться хорти. Поперед мене як раз простяглося провалє, таке провалє, що і той заяць ніколи не перескочив би його, а я з переляку перелетів як камінець, аж сам собі здивувався. Як я опинився у своїй кімнаті, не памятаю. Памятаю, що я трясся як хорт у дощ. А серце мені мало не вискочило. Я після сього три дні був слабкий! Щось у середині мені повередилось. Моя бабуса усе перепалювала на вуголь житній хліб, наливала водою і поїла мене сим. Від чого се мені зробилось — я не признав ся бабуні. Вона думала, що се з пристріту. О, се чарівниця! стогнав я.

На четвертий день я видужав і почав міркувати про те, що скоїло ся. Що се за комедія? Що воно означає? Чи се сон, чи се мара?

А що, як вона справді у мене закохалась? Ні, сього не повинно бути! На щож тоді та балачка її про коня, та про чорні вуса? Я аж підскочив з ліжка і глянув у зеркало. Запевнивши себе, що я не чорнявий, а більше моє волосє нагадує сметану, а замість вусів — тільки одно місце для них, я знову ляг на ліжку, щоб заснути, бо вже була північ, і твердо поклав собі не думати про те все, викинути з голови, а про те навісна чарівниця не

давала мені спокою. — А що справді як би мені добути коня? Так я і їздити не вмію. Правда, я ще не давно їздив у бурсі, тільки не на коні, а на деревляній кобилі, і я сам на неї ніколи не сїдав, а мене клали на неї і... сипали березової каші. А солодко Марися мене цілувала!... Ну, й нога болить! Якась сатана добре улучила палюгою...

Я взяв бандуру і засьпівав.

— Ха-ха-ха! — почув я під вікном сміх чарівниці і цілий соняшник упав мені до ніг. Я кинув ся до вікна — її вже не було.

Що дня мені хотілось її бачити. Я наче ошалів. Я... я... покохав Марисю! Я почав ходити на ріку, а щоб люде не запримітили, що я учашаю туди, я зробив ся рибалкою і вудочкою ловив рибу...

Почалась осінь. На селі співали вже весільні пісні, гудів бубон, пищала скрипка. А я все блукав понад рікою, думка була побачитись з Марисею і розпитати її про горячі поцілунки. Іноді я зустрічав ся з Ільком. Він скалив зуби і я ще більше путав ся в здогадах. Розпитувати його я бояв ся. Мені здавало ся, що ми вороги і він мене хоче убити.

Одного разу сиджу я на березі, за каменем: закинув вудочку, а сам усе думаю про чарівницю. Карасі не клювали, як затались. Цілий час я дивив ся як той дурень на поплавець, а він ані з місця. Я сїпнув за вудлище, піймав гачок і плюнув з досади. Я так замислив ся, що замість його — привязав цвьяха, та ще й великого. Отсе так! Отсе закохав ся у Марисю! Хоч би хто не побачив, а то засьміють! І я оглянув ся. „Чи не дивить ся буває хто?“ Оглянув ся і рота роззявив. Зараз біля мене — вона, моя козачка, моя чарівниця, та ще й завітчана і в дорогій плахті... Тільки що я хотів підняти ся зза каменя, щоби встати і кинутись до неї — зирк! з нею стоїть високий, красивий, чорновусий козак. То був Ілько. Я притулив ся до каменя і відтиля визирав одним оком. На Ілька жупан з синього сукна, червоний пояс, сива решетилівська висока шапка, а до неї причеплена стрічка. Се у нас означало молодого. Я почав прислухуватись до їх розмови. Вони мене не бачили і розмовляли у голос.

— Щож, Ілька — казала Марися — сьогодні твоє вінчанє?

— Еге!

— З Пріською?

— А тож.

— Чуєш, уже на тім боці дзвонять у церкві, може се тебе кличуть? Після обідні вінчанє?

Ілько кивнув головою.

— Час уже тобі йти?

— А час.

— Мене вже розлюбив?

— Та й чудна-ж ти людина! Розумієш: батько... мати... їх воля, а я що?... Я тебе...

— Кохаєш? Коли кохаєш — утечемо, зараз утечемо на Дніпро. Там воля, там рай — там наша доля! Ну?!

Ілько мовчав та кусав свій вус.

— Ну?

Ілько позіхнув.

— Ні, не любиш ти мене, козаче! — І сльози заблищали на очах у Марисі.

— Коли-ж ти якась така чудна дівчина, що й Господь тебе знає! Що ти за людина, так і не розберу!... Не дарма тебе всі звуть чарівницею...

— Бо слини через губу не пускаю! — зле усміхалась Марися. — А ранійше як голубив, як цілував, милував, своєю називав! Чому-ж тоді не сказав, що голову дуриш?

— Я тебе не обезчестив, на те я козак, а не Москаль! Але-ж ти якась чудна! Я тебе і кохав і лякав ся!..

— А я тебе кохала, молилась навіть до тебе, через те, що ти козак, а не баба, як усі тутешні козаки. Ти з Дніпра, гордовитий!... Одним поглядом ти палив, причаровував до себе дівчат. Вони бігали за тобою, а ти як орел дивив ся на них гордовито. Через се я тебе покохала! А тепер бачу, що і ти хочеш узятись за веретено! Берись, Бог з тобою!

— Кажу-ж, що ти якась чудна! От і тоді — казав Ілько — хіба я не зрозумів, на що ти отого миршавого панича цілувала!...

— А щоб ти подавився своїм язиком, мугиряка! — подумав я. — Ач, який лицар!...

— Задля того — казала Марися — що від тебе холодом подихнуло. Хотіла розпалити тебе, розжовріти той вогонь у тебе, що почав згасати. Хотіла, щоб знов занялась твоя козака кров. Хотіла, щоб ревнивість у тебе заклекотіла — через се на твоїх очах і цілувала отого... — При сім Марися ляпнула таке слово, що мене знов щось заболіло у середині і я пригадав бабусине питво...

— А щоб тебе чорти ухопили! — лаяв я Марисю у думці. — Се чорт, а не дівка! Так бач задля чого була та вся комедія? Задля підпалу Ількової крові! Добре одурила!...

— Чому-ж ти, Ільку, не просиш мене на вінчанє?

— Ходім, хіба що!

— Спасибі!... Нам, Ільку, не слід розходитись ворогами. Ми кохались, були щасливі — спасибі і за се! Я не маю на тебе серця, я і тепер тебе кохаю і бажаю тобі доброї долі.

— Так ти, Марисю, не сердишся на мене?

— Ні.

— Я через се й прийшов сюди, щоб заспокоїти тебе...

— Я спокійна!

— Ти ще покохаєш... Ти знайдеш собі пару!...

— Закохаюсь у панича, так закохаюсь, що аж не стямлюсь! — реготалась Марися.

— А не діждеш! — трохи-трохи я не озвався зза каменя, але здержався.

— Усе буде гаразд — казала Марися спокійно. — А тепер, козаче, попрощаємось в останній раз, бо після шлюбу вже не можна, буде гріх чарувати чужого чоловіка.

Марися повисла на шиї у Ілька. Вона горяче цілувала його карі очі, смагляве лице, червоні губи, чорні вуса.

— Годі, годі, моя чарівнице!

— В останній раз! Більше не прийдець ся. Дай Боже, щоб тебе так кохала твоя жінка, як я тебе кохала.

— Годі! годі! Голова занялась вогнем! Все крутить ся в очах... Млісно! — казав Ілько важко дихаючи та

хитаючись, ухопивши себе за голову. — Годі! Час рушати до церкви... Вже мабуть дожидають ся бояре...

— Так, так, годі! — сьогодні ти почувеш весільний сьпів. Щасливий! Тепер сідай у човен — я тебе сама відвезу до молодії. Перевезу на той бік у лози, а там уже берегом підеш.

Ілько, здавалось, нічого не бачив, нічого не чув; він нерівними кроками пійшов до човна.

Вони рушили. Марися гребла...

Ось човен посеред ріки. Марися підскочила і жбурнула весла по обі ручки. Ілько теж підскочив. Човен несло прямишенько на скелю.

— Ратуйте! Ратуйте! — з отчаєм гукав Ілько.

Марися ухопила свого коханця в обійми і своєю ко-сою обмотала дві шиї.

— Чарівниця! Чарівниця! Русалкою буду! Царицею стану! В водяника закохаюсь! На сніданє йому йду! З Ільком вкуші! — божевільно голосила Марися, регочучись на всю ріку.

У мене захопило дух, я тряс ся, мов мене трусила пропасниця. Мені здавалось, що я теряю розум. На березі, на тім боці ріки заметушились люде. Ось човен уже у самісенької скелі... Я заплющив очі... Почув ся глухий удар, крик Ілька, нелюдський регіт Марисі і — все змовкло...

Коли я відкрив очі і глянув на скелю, то у її ніг крутились сива Ількова шапка та Марисин пишний вінок...

